

ХУДОЖНЄ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗУ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ОПОВІДАННІ ІВАНА АНДРУСЯКА «НЕЧИСТА СИЛА»

У статті розглянуто художнє переосмислення образу Тараса Шевченка в оповіданні Івана Андрусяка «Нечиста сила». Виокремлено основні аспекти новаторського прочитання біографії митця, проведено зіставлення з творами інших письменників.

Ключові слова: образ, Шевченко, оповідання.

Українська шевченкіана наповнена досить різними за формою, жанрами і змістом творами вітчизняних митців. Постає Тараса Шевченка постає практично в усіх видах мистецтв. Переосмислення образу митця в художній літературі відбувається особливо інтенсивно в поезії, творів про Тараса Шевченка у прозових жанрах останнім часом значно менше, а надто таких, де автор відступав би від канонічного прочитання біографії поета.

Оповідання Івана Андрусяка про Тараса Шевченка «Нечиста сила» є складовою частиною книги із серії «Життя видатних дітей», започаткованої видавництвом «Грані-Т». Хоча герої, про яких пише автор, є історичними особами, цей текст виходить за рамки історичної прози для дітей. Томик із серії «ЖВД», написаний Іваном Андрусяком, складається із кількох різножанрових текстів про відомих українців і передмови. «Джмелиний мед» – передмова з красномовною назвою, яка, власне, теж є окремим твором і такою міні-автобіографією ще однієї видатної дитини, – самого автора книги. Той лад щирості і довіри, на який налаштовує читача «Джмелиний мед», уможливило розмову про далекі у часі історичні осіб, насамперед, як про людей талановитих, але наділених звичайними людськими почуттями і переживаннями. Постає видатних дітей, художню біографію яких пише автор, вочевидь близькі самому письменникові, оскільки це здебільшого натури чутливі, талановиті і мають певний мистецький хист. Ніл Хасевич – не просто підпільник, а художник за покликанням, мужній і терплячий чоловік. Легендарний Олекса Довбуш, про якого ми знаємо із народних переказів і з художніх текстів, наприклад, творів Юрія Федьковича, але про дитячі роки можемо хіба що здогадуватися. Іван Андрусяк через кіноказку вводить нас у чарівний світ химерного буття-уяви пастушка на полонині. Народна пісня, міркування малого хлопчини,

знання автора про майбутнє ліричного героя, минуле і прийдешнє зливаються воедино у художньому просторі тексту.

Вибір жанрів, що використані Іваном Андрусяком для змалювання життя видатних дітей, вочевидь зумовлений особливістю героїв, обраних письменником. Так твір про дитинство святого Димитрія Ростовського є, за авторським визначенням, новелою-розміслом, і, вочевидь, важко було б підібрати іншу манеру викладу, яка б передала міркування про речі серйозні, такі, як посвята себе служінню ідеалам вищого і відречення від мирського. Дитинство ближчих за часом, а отже й біографії яких більше відомі широкому загалу, Григорія Квітки-Основ'яненка й Тараса Шевченка змальовані відповідно у жанрах шкіци та оповідання. Музику і колір звуків можуть бачити далеко не всі, а тим паче, відчувати колір слів і церковного передзвону, як хворобливий Грицько Квітка. Змалечку мусити міркувати над тим, де взяти гроші на папір і на фарбу, і більше остерігатися людей, ніж нечистої сили, – це теж художній світ оповідання, із якого в новій іпостасі постає маленький Тарас.

Тарас Шевченко так чи інакше пов'язаний практично з усіма іншими героями книги. Далекий у часі Димитрій Туптало не раз відгукнувся у шевченківських творах прямими чи опосередкованими впливами. Про Григорія Квітку-Основ'яненка Кобзар залишив відомі рядки «Будеш батьку панувати, поки живуть люди...». Юрій Федькович, який художньо переосмислював постає Олекси Довбуша, по суті був учнем Тараса Шевченка у царині поезії. Українська культурна традиція загалом, як і літературна зокрема, перебуває під безпосереднім впливом Тараса Шевченка.

Герой оповідання малий Тарас доповнює образ хрестоматійного талановитого кріпака і водночас відрізняється від мрійника з історико-біографічної повісті Оксани Іваненко «Тарасові

шляхи», розбишаки Степана Васильченка «В бур'янах». Герой оповідання «Нечиста сила» постає малим бунтівником, гайдамакою, як його дід. Односельці в творі згадують діда саме таким. Діда, – кремезного та міцного, який розповідає хлопцю про гайдамак, і є живим втіленням некерованої народної сили, – виводить на очі читачів і Оксана Іваненко.

В оповіданні Івана Андрусяка підліток Тарас іде на великий ризик, коли зголошується на пропозицію громади шукати власне самого себе у печері. Його серце холодне при згадці про те, що речі, які залишилися в печері, можуть виявити сторонні і розкрити таємницю героя. Вигадливість або ж і хитрість хлопця є вимушеною у пошуках копійчини. Омріяний папір і свита, переховування у печері, зголошування перед громадою перевірити печеру на «нечисту силу» – все це виявляється марним, бо двоє дяків-пияків украли і пропили Тарасові гроші. Гайдамацька кров, яка пішла б і проти нечистої сили, зануртувалася в хлопця, штовхала до помсти. Тож і змальовує автор Тараса-гайдамаку, мрійника, онука діда Івана-гайдамаки. Люди про печеру і гайдамаків придумували легенди, говорили про таємничі скарби: «А може, там, на кургані, скарби заховані горять» [1, с. 49], подейкували і про свячені ножі: «Ні, нема там свячених ножів, Тарас усе обнишпорив, навіть копати де-не-де рвався – марно. А жаль – добре було б хоч один собі роздобути!» [1, с. 50]. Багата людська уява малювала картини гайдамаччини, навіть згадали козаків-характерників, які «із самим чортом водилися». Розмови дорослих бентежили душу хлопця, він мимоволі й сам починав вірити і в скарби, і в нечисту силу, водночас боявся, щоб ніхто не здогадався, що «нечиста сила», яка порядкує в печері, – це і є Тарас.

В українській літературі ХХ ст. є два прозових твори з однаковою назвою «Нечиста сила», – оповідання Василя Короліва-Старого та Івана Андрусяка. Твори віддалені у часі, різні за змістом, проте номеносфера текстів наштовхує на порівняння ідейного наповнення оповідань. При порівняльному зіставленні бачимо низку спільних рис, зокрема в поведінці героїв, що не бояться нечистої сили, потребують тільки пера й паперу задля реалізації свого таланту. Недаремно, Василь Королів-Старий називає персонажа не якимось певним іменем, а тільки Людина і Письменник, – тим самим вказуючи ознаки, що заслуговують на пошану навіть у нечистої сили: «Людина ж, що носить вишивану сорочку зі своєю національною одзнакою, то добра людина. Тим-то я радив би запросити сюди того пана письменника» [4, с. 22]. У «Нечистій силі» Івана

Андрусяка знову-таки акцент зроблено на тому, що головне бути людиною, і малий розбишака, який проходить через різні важкі випробування, – майбутній митець, вчиться виживати між людей і розрізняти їх душі.

Іван Андрусяк майстерно розкриває психологію дитини, робить читача співучасником подій за допомогою чергування авторської мови, діалогів, міркувань, описів, створює картину світу початку ХІХ ст. Тарас постає у різних життєвих ситуаціях, зокрема у школі – місці, де не тільки здобували знання, але й терпіли покарання. Школа, змальована в оповіданні, нагадує картини з твору Івана Франка «Грицева шкільна наука». Тарас побував на навчанні у різних дяків, і методика «виховання» учнів змальована по-різному: «Найгірше, звичайно, було в попереднього дяка, у зизоокого Совгиря. Той годував березовою кашею по-спартанськи! Клав посеред класу лаву, винному казав знімати штани і лягати на лаву долілиць. Воно то б нічого – школярі до березової каші звиклі, – але ж Совгир вимагав не просто лягати, а ще й не боятися. Та коли бив, то не вільно було ні кричати, ні плакати, а тільки читати голосно п'яту заповідь – і то так виразно, щоб усе можна було чітко розібрати...» [1, с. 51]. Біографи пишуть, що роки перебування Тараса Шевченка в кирилівського дяка Петра Богорського були нелегкими: «Кажуть, що той узяв до себе сироту з власної волі – за навчання хлопця йому ніхто не платив. Богорський був вихованцем Київської духовної академії, де дійшов до класу риторики. Він непогано знався і на мовах, і на поезії, і на церковному співі. Але Тарасові в цього “вчителя-спартанця” жилося несолодко. Принаймні він не раз тікав зі школи...» [5, с. 7]. Степан Васильченко описує життя малого Тараса в омріяній «каліці-школі» з гіркотою та зі співчуттям: «Дяка-запорожця вже в школі не було, прислано з города другого, Богорського, молодого, більш ученого, але лютого, гірше звіра, і п'яницю такого, якого, казали, світ не бачив. Він був одинокий, і служника йому треба було дуже, тому на Шевченкове прохання він погодився охоче. Далі казка стає ще сумніша. Почалося не життя Тарасові, а мука. Завжди голодний, у немитій сорочці, в драній довгій батьковій свиті, що одна залишилась йому після батька в спадщину. <...> Босий, простоволосий зимою і літом... Дяк не дуже піклувався за свого учня-наймита, та й сам він, правду кажучи, жив мало чим краще од свого наймита... Тільки й того, що нап'ється за свій дохід, а проспить-ся, не то похмелитися – пообідать нема чого.

Тоді він ганяв свого учня попідвіконню з мішком жебрачити, часом і сам із ним ходив, виспівуючи попідвіконню божественні вірші... А то посилав красти огірки в городах, яблука в садах, а то й курку десь у глухому кутку. А за невдачу серце зривав завжди на наймиті. Дня того не було, щоб не давав чубровки або ляща. Терпів усе хлопець, зціплюючи зуби: «Дарма, він учитель, я школяр – так давно повелось і тепер ведеться... А все ж таки я в школі...». По селу пройшла про хлопця недобра слава: «ледащо»... Здушить у собі сльози – «нехай... А школи я не кину. Хоч дякову якусь книжку почитаю, хоч послухаю п'яних дяків розмову, що між п'яним базіканням часом почувеш і щось цікаве од них. Ні, буду терпіти, поки терпиться...». Таке було життя Тарасове. Так усі й казали: «собаче»...» [2, с. 9]. Письменник показує собаче життя дитини, яка здатна була все терпіти задля науки, навіть миритися зі знущанням п'яного Богорського. Змалювання «спартанського» життя хлопчика в цього дяка є і в оповіданні Івана Андрусяка: «А Богорський, бач, гидує сам березової каші сипати – йому подавай “консула”! Як у пику сп'яну заїхать, щоб ти аж червоною юшкою вмився і тебе відливали півгодини – дак це не гидує; а як спустить штани, та піднять сорочину, та різкою по грачині повозит – то вже він і носа верне... Тож і взяв Тараса собі не лише за попихача, а й за порізкача, – тому ж усе одно дітись нікуди, сирота, без батька й матері, без даху над головою, отак при школі й живе, – але ж кебетливий, хоч і з норовом» [1, с. 52]. Але саме оце найдошкульніше приниження, – не тільки терпіти біль самому, але й завдавати його своїм товаришам, вочевидь, у хвилину праведного гніву спровокувало Тараса взяти різки в руки. Історія помсти водночас є розв'язкою твору: «П'яний як чіп Богорський дригався, борсався й ревів, як недорізаний, – але підвестися з лави не міг. Тим паче, ноги й руки йому Тарас завбачливо зв'язав. Різки ламалися швидко. Із посмугованої дякової сраки цівочками стікала кров» [1, с. 62]. Навіть такий натуралізм змалювання розправи не видається нарочитим, оскільки органічно вписується в спосіб зображення дійсності самим Тарасом Шевченком у поемі «Гайдамаки».

Два короткі речення наприкінці оповідання «Нечиста сила» є досить промовистими: «Вийшов у ніч. Сліз більше не було...» [1, с. 63]. Ці

фрази підсумовують раптове дорослішання хлопця і водночас підтверджують його рішучість, незворотність обраного шляху. Ніч як невідомість, куди прямує Тарас, не лякає хлопця, бо не злякала його й «нечиста сила», що її так боялися односельці, і біль від можливого покарання. Переступивши межу власного страху, головний герой оповідання переступає межу гайдамаччини, – кидає виклик суспільству, вимірює власні сили.

Ще одна важлива складова книги Івана Андрусяка – своєрідні післямови, що супроводжують кожен із текстів, і містять інформацію для читача – чим саме прославився той чи інший персонаж у реальному житті. Така післямова з красномовною назвою «Що було потім?» є і до тексту «Нечистої сили», проте саме тут немає інформації про Тараса Шевченка, бо, як пише Іван Андрусяк, – «знають усі. Нібито знають...» [1, с. 62]. Не заглиблюючись у факти з життя митця, автор засуджує спроби біографів письменника зліпити «ідола», «символа», «дядька в кожусі й смушевій шапці» [1, с. 62]. Закономірним є прагнення автора оповідання вивести постать Тараса Шевченка за рамки шаблонної біографії. Іван Андрусяк переносить акцент із історико-біографічного ракурсу вивчення життєпису видатної людини на емоційне художнє переосмислення тих чинників, які вплинули на формування бунтарського характеру письменника. Міркування про роль Тараса Шевченка для України і для кожного українця, про непросту долю поета завершуються висновком: «Бо він за своє не таке вже довге, але дуже насичене життя пройшов крізь безліч випробувань – та все одно залишився людиною. Справжньою людиною! А це найголовніше...» [1, с. 63].

Художні твори, у яких завдяки багатій уяві Івана Андрусяка виходять на очі читача живі і зовсім не хрестоматійно-зашорені постаті українських геніїв, дають нове бачення відомих митців, розкривають їх у незвичному ракурсі. Можна погоджуватися або ж не погоджуватися з тим, як письменник уявив собі дитину й ті деталі життя, що стали поштовхом для найголовнішого у долі героя вчинку. Такі твори для дитячої аудиторії стають гарним стимулом дізнатися більше про видатних людей, а для дорослого читача – іще раз з'ясувати для себе, що ж насправді ми знаємо про таких відомих і водночас невідомих нам людей.

Список літератури

1. Андрусяк Іван про Дмитра Туптала (святого Димитрія Ростовського), Григорія Квітку-Основ'яненка, Тараса Шевченка,

Ніла Хасевича, Олексу Довбуша / Іван Андрусяк. – К. : Грані-Т, 2008. – 96 с.

2. Васильченко С. В бур'янах. Повість про дитинство Тараса Шевченка / Степан Васильченко. – К. : Веселка, 1976. – 54 с.
3. Іваненко О. Тарасові шляхи. Роман. Малюнки В. Касіяна / Оксана Іваненко. – К. : Веселка, 1974. – 447 с.
4. Королів-Старий В. К. Нечиста сила // Нечиста сила : Казки : для мол. та серед. шк. віку ; упоряд. Ф. П. Погребенника; передм. Ф. П. Погребенника, В. Ф. Погребенника ; худож. А. П. Василенко / В. К. Королів-Старий. – К. : Веселка, 2006. – С. 11–25.
5. Ушкалов Л. Тарас Шевченко / Леонід Ушкалов. – Харків : Фоліо, 2009. – 122 с. – (Знамениті українці).

O. Novyk

AN ARTISTIC REAPPRAISAL OF THE IMAGE OF TARAS SHEVCHENKO IN IVAN ANDRUSIAK'S STORY "A DARK FORCE"

The article examines the artistic reappraisal of the image of Taras Shevchenko in Ivan Andrusiak's story "A Dark Force". Special attention is paid to the central aspects of a new reading of the artist's biography, with comparison's to the work of other writers.

Keywords: image Shevchenko, story.

Матеріал надійшов 10.12.2013

УДК 821.161.2.09:321.64(47+57)

Панченко В. П.

ДИПТИХ ПРО ВТРАЧЕНУ СВОБОДУ

Автор досліджує процес девальвації творчості Павла Тичини і Юрія Яновського в атмосфері тоталітарного тиску на особистість. Простежено характер творчої дееволюції обох письменників, її зовнішні та внутрішні чинники.

Ключові слова: Павло Тичина, Юрій Яновський, тоталітарний тиск, свобода творчості.

1. Кларнет і дудка

Історія генія, який відмовився від свободи

«Від кларнета твого – пофарбована дудка зосталась», – ці гірко-жорстокі слова, адресовані Павлові Тичині, Євген Маланюк написав ще в листопаді 1924 р. Що мало статися, щоб захоплений поетичним генієм Тичини Маланюк (учорашній офіцер армії УНР, а тепер студент Подєбрядської господарської академії) сказав про його творчість саме так? Відповідь очевидна: повинен був разуче змінитися сам автор «Сонячних кларнетів».

Але чому в історії генія настав момент, коли він почав писати вірші, схожі на автопародії?

© Панченко В. П., 2013

«Блакить мені душу обвіяла»

Муза прийшла до Павла Тичини (1891–1967) рано: вже 1907-го р. з-під його пера з'явилися рядки, в яких угадувався оригінальний поетичний голос:

Блакить мені душу обвіяла,
 Душа моя сонця намріяла,
 Душа причастилася кротості трав –
 Добридень я світу сказав!

Струмок серед гаю як стрічечка.
 На квітці метелик мов свічечка.
 Хвилюють, маюють, квітують поля –
 Добридень тобі, Україно моя!